

מנווטים בתוך אי-הוודאות

מבט השוואתי על חוויות היום-יום
של מבקשי ומבקשות מקלט סודנים בישראל

מילות מפתח: חוויית אי-הוודאות, מבקשי מקלט סודנים, תפקידים מגדריים, אלימות חוקית, מדיניות מקלט של ישראל

תקציר

מאמר זה בוחן את תחושת אי-הוודאות שחווים בחיי היום-יום מבקשי מקלט סודנים בישראל, תוך שימת דגש על תפקידם של מנגנונים מוסדיים ביצירת תחושה זו. המאמר מאיר את השימוש של ממשלת ישראל במדיניות עמומה ומשתנה תדיר כאמצעי משטור, במטרה לשמר את המעמד הזמני של מבקשי המקלט. אסטרטגיה מדינית זו, שמוגדרת כאלימות חוקית (Menjivar & Abrego, 2012), מעצימה תחושות של חוסר יציבות וחוסר אונים בקרב אוכלוסיית המהגרים. על-ידי שימוש בשיטות מחקר מעורבות, המחקר מצביע על שני גורמים עיקריים המבנים את תחושת אי-הוודאות: העדר מידע נגיש ומהימן והעדר שליטה בחיים. נמצאו הבדלים לאורך ציר המגדר, שהתבטאו בכך שלמבקשות מקלט הייתה גישה פחותה למידע אמין והזדמנויות מוגבלות להפעיל שליטה על חייהן בהשוואה למקביליהן הגברים. יחד עם זאת, מעניין לציין שהפערים הללו לא השליכו על תחושת אי-הוודאות מוגברת בקרב הנשים מבקשות המקלט. באופן

פרדוקסלי, חלוקת תפקידים מגדרית, שממילא מכתובה לנשים להסתמך על גברים לצורך מידע וקבלת החלטות, הגנה עליהן והפחיתה את תפיסת אי-הוודאות שלהן. מאמר זה, המתמקד בקהילה הסודנית בישראל כמקרה בוחן, תורם לשיח המתמשך על תחושת אי-וודאות של פליטים. הוא מאמץ הסתכלות דואלית על האופן שמתלכדים המאקרו של המדינה והמיקרו של האינדיבידואל לכדי השפעה על היום-יום של פליטים ושל מבקשי מקלט. נוסף על כך, על-ידי בחינת הממדים המגדריים של אי-הוודאות, המאמר מאיר כיצד נורמות תרבותיות וחברתיות מטפחות מציאויות פליטיות נפרדות לנשים ולגברים. ממצאיו של מחקר זה לא רק מספקים תובנות לגבי האתגרים העומדים בפני הקהילה הסודנית בישראל, אלא גם מגבירים את ההבנה הרחבה יותר על תחושת אי-הוודאות, המרכזית לחוויית הפליטים בעולם.

מבוא

אנחנו נמצאים במצב הלא יציב הזה כל כך הרבה זמן שהוא גורם לנו לחלות. באמת, אני מכיר הרבה אנשים שזה משפיע עליהם קשות... זה גורם לנו להיות תשושים נפשית... הם [הממשלה] משאירים אותנו יום אחר יום במצב הלא יציב הזה ללא תוצאות, ללא תקווה, ללא ידיעה מה הם מתכננים עבורנו בעתיד, אפילו לא בשבוע הבא. ואנחנו... אנחנו כאילו... איך קוראים לזה... כמו הבובה הזו על חוט. הם [הממשלה] מחליטים על חיינו ומאמללים אותם.

לה דבריו הנוקבים של ג'ונתן, מבקש מקלט מסודן שנאלץ להימלט מכפר מולדתו בדרפור לאחר פשיטת המליציות המקומיות (Janjaweed). מסע הפליטות המפרך שלו החל בהיותו בן 23 בלבד, נמשך על פני שלוש שנים, עבר דרך צ'אד, לוב ומצרים, והסתיים בישראל בשנת 2009. ג'ונתן הוא אחד מעשרות אלפי אנשים מסביב לגלובוס שנאלצים מדי יום לברוח מבתיהם כתוצאה מרדיפות, סכסוכים, אלימות, הפרות זכויות אדם, רעב או אסונות טבע. גברים, נשים, ילדים וזקנים נעקרים בכוח מסביבתם המוכרת ויוצאים אל יעד לא מוכר מבלי לדעת היכן וכיצד יסתיים המסע. לפי נציבות האו"ם לפליטים, בסוף שנת 2022 כ-50 מיליון מהגרים ברחבי העולם שנמלטו

א

מבתיים ומאמצותיהם חיו את היום-יום במציאות עמומה ובלתי-צפויה, נתונים לחסדיהן של המדינות המארחות.¹

אף שהמניעים להגירה הכפויה מגוונים, אי-הוודאות הכרוכה בשהייה בגלות, לרוב כאורחים לא-רצויים, מרכזית בחוויותיהם של כלל הפליטים, כפי שעולה גם מעדותו של ג'ונתן, ומשתלטת על שגרת היום-יום. בשני העשורים האחרונים זכה הנושא לתשומת לב רבה מצד חוקרים בתחום ההגירה. חלקם קשרו את חוויות אי-הוודאות להליכי המקלט הבריורקרטיים ולהמתנה האינסופית להחלטה לגבי בקשת המקלט שהגישו (Biehl, 2015; Brun, 2015; Phillimore & Cheung, 2021), בעוד אחרים ייחסו זאת למעמד החוקי הרעוע של המהגרים (Crock & Bones, 2015; Menjivar, 2016) או למצבם החברתי והפוליטי הפגיע (Becker et al., 2000; El-Shaarawi, 2015). מחקרים אלה תופסים את אי-הוודאות כאינהרנטית למצבם של פליטים במדינה המארכת, כמעצבת את היום-יום שלהם ומשפיעה לרעה על רווחתם. אי-הוודאות נתפסת כטבועה בחיי הפליטים, והיא עומדת בבסיס הספרות העוסקת במצבם, אולם מועטים המחקרים שבהם היא הופכת למושא המחקר.

המאמר הנוכחי שואף לצמצם פער זה בספרות על-ידי הצבת אי-הוודאות של פליטים השוהים במדינה מארכת במרכז הבמה, תוך אימוץ הסתכלות דואלית: על אי-הוודאות שמייצרת המדינה כאמצעי שליטה מחד גיסא, ועל זו הנחוות על-ידי היחיד מאידך גיסא. זאת, באמצעות שימוש בחוויותיהם של חברי הקהילה הסודנית בישראל כמקרה בוחן. לפיכך, מטרת מאמר זה היא לבחון כיצד חווים מבקשי מקלט מסודן אי-ודאות בישראל, תוך הבנת ההקשר המדיני-חוקי שבו מתעצבות חוויות אלו והמנגנונים הממסדיים המייצרים אותה. תשומת לב מיוחדת תוקדש לבחינת ההבדלים בהוויה ובהתנסויות בין מבקשות מקלט למבקשי מקלט, תוך השוואה מגדרית בין שתי האוכלוסיות הללו. ממד המגדר מרכזי באי-השוויון שמארגן ומעצב את החיים החברתיים (Mahler & Pessar, 2006). אי לכך, חוויות ההגירה וההתנסויות של נשים שונות מאלה של הגברים, במיוחד אם הן מהגרות מוסלמיות במדינה מארכת מערבית (e.g. Fiddian-Qasmiyeh, & Qasmiyeh, 2010), דוגמת המקרה הספציפי של מבקשות מקלט מסודן השוהות בישראל.

---

1 ראו <https://www.unhcr.org/us/about-unhcr/who-we-are/figures-glance>

נכון לסוף שנת 2022 חיו בישראל כ-25 אלף מבקשי מקלט, רובם המוחלט מאריתריאה (77%), מיעוטם מסודך (14%), ובאלה האחרונים יתמקד המאמר. השאר הגיעו ממדינות אחרות, בעיקר אפריקאיות (רשות האוכלוסין וההגירה, 2023). הם נכנסו למדינה ללא אישור בין השנים 2005–2012 דרך הגבול הדרומי עם מצרים, ביקשו כאן מקלט, וזכו למעמד חוקי זמני. אולם ההגנה הזמנית מגירוש, שהעניקה להם ישראל מתוקף התחייבות הבין-לאומית כחתומה על האמנה בדבר מעמדם של פליטים, עומדת בסתירה למחויבות הלאומית, ההיסטורית והאידיאולוגית לרעיון המדינה היהודית, ולכן לאורך השנים נקטה המדינה כלפי אוכלוסייה זו צעדים אלימים שנועדו לגרום למבקשי המקלט לעזוב באופן עצמאי (Kritzman-Amir, 2009). בין היתר הפעילה המדינה מנגנונים שונים לייצור עמימות ואי-ודאות כדי לשמר את זמניותם ולמנוע השתקעות. אחד מאלה הוא שינויים תכופים, חסרי היגיון ושקיפות, בהנחיות הממשטרות אוכלוסייה זו (ירון מסגנה, 2015).

מאמר זה מסתמך על מחקר רחב יריעה שנערך בין השנים 2016–2020, שבחן את חיי היום-יום של בני הקהילה הסודנית בישראל בצל מעמדם החוקי הפגיע והזמני. המחקר התבסס על התיאוריה המעוגנת בשדה, ובהתאם לכך נאספו הנתונים העומדים בבסיס הניתוח המוצג במאמר זה במגוון שיטות מחקר, איכותניות וכמותניות, כדי לייצר מידע עשיר לגבי התופעה הנחקרת.

המשכו של המאמר בנוי באופן הבא: הפרק הראשון יסקור את הספרות שדנה באי-ודאות בהקשר של פליטים, הן כמנגנון ממשטר הן כחוויה של המהגרים. הפרק השני יציג את המתודולוגיה שאומצה כדי לבחון את חוויות אי-הוודאות של מבקשי המקלט הסודנים. הפרק השלישי יתאר את המסגרת המדינית-חוקית בישראל המייצרת אי-ודאות כחלק ממדיניות הגירה מדירה כלפי מהגרים שאינם זכאי חוק השבות. הפרק הרביעי יציג את הממצאים ויבחן כיצד נחוות אי-הוודאות המיוצרת על-ידי המדינה תוך השוואה לאורך ציר המגדר. הפרק החמישי והאחרון יפנה לדון בממצאים ויוסיף מחשבות מסכמות.

סקירת ספרות – אי-ודאות ככלי ממשטר וכחוויה

אי-ודאות מוגדרת כמצב קוגניטיבי שמתפתח נוכח אירועים מעורפלים, עמומים, בלתי-צפויים, לא מוכרים, לא עקביים, שמשמעותם אינה מובנת או שלא ניתן לסווג אותם עקב העדר מידע (Budner, 1962). תחומי דעת שונים המשיגו את תחושת אי-הוודאות

בחיי היום־יום, רובם ברמת הפרט, ומצאו שהיא מתבססת בעיקר על שילוב בין העדר כלים להתמודד עם מצבי חיים לבין חוסר יכולת לשלוט באירועים או לחזות אותם (Penrod, 2007; Hilborn, 1987). במילים אחרות, אי־ודאות משמעה התמודדות ללא כלים מתאימים עם מציאות עמומה שנכפתה בידי גורם חיצוני. השימוש במושג נרחב, למשל בספרות שמתמקדת בחולים כרוניים המתמודדים יום־יום עם מחלה משנת חיים (e.g. McCormick, 2002).

המושג אי־ודאות רלוונטי גם לחקר ההגירה, והוא נפוץ בספרות באופן נרחב ביחס ליחיד ולקהילות, בעיקר הפגיעות שבהן, דוגמת מבקשי מקלט, עקורים, פליטים, מהגרים לא־חוקיים או בעלי חוקיות לימינלית (van Biehl, 2015; Griffiths, 2014; Menjivar, 2006; Kooy & Bowman, 2019), אם כי המשגות תיאורטיות של המושג כמעט ולא נדונו עד כה. הגם שמושג אי־הודאות מוגדר לרוב באופן רופף, חוקרים מאמצים אותו כמנגנון הסבר המתאר את חיי הפליטים וכדי לתאר תופעות מגוונות בתחום הפליטות מנקודות מבט תיאורטיות ומתודולוגיות שונות (e.g. Biehl, 2015; Maas et al., 2021). שילץ ועמיתים (Schiltz et al., 2019) סקרו את הספרות הדנה באי־ודאות במצבי פליטות, ומצאו כי על־פי המחקרים השונים, אי־הודאות היא חלק אינטגרלי מחייהם של מהגרים בעלי מעמד חוקי פגיע, דוגמת מבקשי המקלט בישראל. המחקרים, רובם ככולם איכותניים, מתמקדים בחוויות הנגזרות מהמעמד החוקי, בהן, בין היתר, המְתנה אינסופית להחלטת הרשויות בעניין המעמד החוקי (Biehl, 2015; Rotter, 2016), זמניות (Griffiths, 2013; 2014), חוסר יציבות (Horst & Grabska, 2015), או לכידה בתוך לימבו, שבו אינם אדונים לגורלם, ומשוללים יכולת לפעול לטובת עתידם (Brun, 2015).

חוקרים מצאו שיצירת אי־ודאות משמשת מנגנון שלטוני רב־עוצמה. זוהי טכניקת כוח ממשטרת שמפעילה המדינה המארכת כדי לשמר את המהגרים במצב מתמשך של פסיביות, ייאוש וחוסר אונים (El-Shaarawi, 2015; Horst & Grabska, 2015). כך למשל, ירון־מסגנה ובאראקה (Yaron-Masgena & Baraka, 2023) דנים במדיניות ישראל השוללת ממבקשי מקלט את הזכות לאיחוד משפחות, ומצביעים על תחושת חוסר אונים והעדר ביטחון שאסטרטגיה שלטונית זו מייצרת. ביהל (Biehl, 2015), שמחקרה התמקד בפליטים סורים השוהים בטורקיה תחת הגנה זמנית, מצאה שלא רק שהמהגרים חיים בחוסר ביטחון ובאי־ודאות, אלא שתחושות אלה מנהלות אותם. אכן, אי־ודאות המיוצרת על ידי המדינה מחלישה את הסוכנות (agency) של המהגר, אם כי לא ניתן לומר שהעדר

פעולה ואי־ודאות הן מילים נרדפות. מחקרים מלמדים שגם בתנאי אי־ודאות מהגרים אינם בהכרח פסיביים (e.g. Brun, 2015).

פייר בורדייה (Bourdieu, 2000) נדרש לחוסר האונים של הפרט מול המערכת ולא־הוודאות הגלומה באינטראקציה זו. בעזרת עלילת ספרו של קפקא **המשפט**², הוא מנתח את אי־הוודאות שהמערכת משיתה על היחיד דרך שליטה בכללי המשחק, והכוח שבידיה לשנות אותם באופן אקראי, ובכך לקבוע את גורלו ועתידו של האדם. לפיכך, מתוך הפרספקטיבה של הפליט, אי־הוודאות היא הבניה חברתית הנובעת מיחסים היררכיים ומן התלות של המהגר חסר המעמד בהחלטות של פקידים, מבלי יכולת להשפיע עליהן.

הרגשה יומיומית של אי־ודאות מייצרת פחד וחרדה המשפיעים על הגוף והנפש כאחד (Willen, 2007). עבור פליטים, תחושת אי־הוודאות נשזרת עם זמניות המעמד החוקי ועם הקיום היומיומי על גבול ההרחקה הכפויה מבלי לדעת כמה זמן ימשיכו ליהנות מהגנת המדינה מפני גירוש. האנתרופולוגית אל־שהרווי (El-Shaarawi, 2015), שחקרה את חייהם של פליטים עיראקים השוהים תקופה ממושכת בקהיר וממתינים למעבר למדינה שלישית, מצאה שרגשות אי־ודאות נבעו מאי־השלמה עם ההווה, מעתיד לא ידוע, ומתחושת תקיעות בין העבר לעתיד. מכאן שמרכיב הזמן בעל משקל משמעותי בתחושת אי־הוודאות, כפי שתיארה גם גריפית' (Griffith, 2013) את חוויותיהם של מהגרים השוהים במעצר ללא תאריך שחרור ידוע. באמצעות המושג "אי־ודאות של הזמן" היא לכדה את תחושת העמימות הגלומה בכל יום שעובר, שיכול לבשר על גירוש, שחרור או המשך המעצר. אי־הוודאות היומיומית עלולה להימשך חודשים ואף שנים, והמהגרים עצמם נותרים חסרי אונים ונטולי יכולת השפעה על עתידם.

חוקרים זיהו שתחושת אי־הוודאות של מהגרים במעמד פגיע ניזונה משני מקורות עיקריים: האחד הוא העדר מידע לגבי ההווה, והאחר הוא אי־שליטה על החיים (Afifi et al., 2011; Brekke, 2004; Brun, 2015; Horst & Grabska, 2015).

העדר מידע מהימן מתחזק ומעצים את תחושת אי־הוודאות (Griffiths, 2013; Menjivar, 2006). אי־הבנה של מערכת ההגירה והמקלט, אי־ידיעת הסטטוס של

---

2 הספר **המשפט**, שמגולל הליך משפטי המתנהל נגד פקיד בכיר בבנק, יוזף ק', הפך לסמל של חוסר האונים של האזרח מול המערכת. מן ההיבט הסוציולוגי-פוליטי, הספר מבקר את מערכות הביורוקרטיה הדורסניות ואת העדר זכויות האזרח.

עניינם הפרטי, ותחושה כללית שהרשויות משקרות ומעבירות מידע שגוי בכוונה תחילה כדי לערער את הביטחון העצמי של המהגרים – כל אלה מזינים את העמימות הכללית שבה חיים מבקשי המקלט (Biehl, 2015; Griffiths, 2013; Horst & Grabska, 2015). פערי המידע קיימים גם ביחס לרמה האישית-משפחתית וגם ברמת המאקרו (Afifi et al., 2011). הם כמעט שאינם ניתנים לגישור בהעדר שיתוף פעולה מצד סוכני המדינה (Griffiths, 2013), ובגלל המחיר הגבוה שדורשים ספקי מידע פרטיים שיכולים לתווך את המציאות למהגר, דוגמת עורכי דין (Menjívar, 2006) וארגוני סיוע פורמליים.

מקור שני לאי־ודאות הוא **אי־שליטה** בחיים. זה ג'נובה (De Genova, 2002) טען שאי־הוודאות הגלומה בעתיד דינמי שעלול להשתנות במהירות מאלצת את המהגרים להתכוונן לכאן ולעכשיו, ולזנוח תוכניות עתידיות. הוא תיאר זאת כ"אוריינטציה כפויה להווה". חוסר שליטה על החיים ואי־יכולת לשנות את המצב יוצרים חוסר אונים המשפיע על קבלת ההחלטות ועל אינטראקציות חברתיות, מונעים מלהתחייב לחברויות, למערכות יחסים או למקום עבודה, ופולשים להיבטים רבים אחרים של החיים (Biehl, 2015; Brun, 2015; Menjívar, 2006). בורדייה (Bourdieu, 2000) קישר אף הוא בין העדר השליטה על העתיד לחוסר הוודאות, וזיהה זאת כאמצעי של כוח ושליטה, וכדבריו:

כוח אבסולוטי הוא הכוח להיות בלתי־צפוי, למנוע מאנשים אחרים את הציפייה ולהציב אותם באי־ודאות מוחלטת על־ידי מניעת מרחב המאפשר לחזות את העתיד (שם, עמ' 228, תרגום חופשי).

שני מקורות אלה לאי־ודאות – העדר מידע וחוסר שליטה בחיים – עלו גם מניתוח נתוני המחקר, כפי שיוצג בפרק הממצאים.

מתודולוגיה

מאמר זה מושתת על מחקר שנערך בין השנים 2016–2020, שהתמקד בחיי היום־יום של הקהילה הסודנית בישראל בצל מעמדם החוקי הרעוע, והתבסס על התיאוריה המעוגנת בשדה. חוקרים בתחום מדגישים את החשיבות של שילוב אסטרטגיות איסוף נתונים מגוונות כדי לייצר מידע עשיר שיתרום להבנה עמוקה של התופעה החברתית הנחקרת (e.g. Charmaz, 2014). לפיכך אומץ מודל המחקר של שיטות מעורבות

(Mixed Methods Research), והנתונים נאספו באמצעות ארבע שיטות, כמותניות ואיכותניות: (1) קבוצות מיקוד: אחת עם נשים ואחת עם גברים; (2) עשרים ראיונות עומק: 10 עם נשים ו-10 עם גברים; (3) שאלון סקר: 30 נשאלות נשים ו-100 נשאלים גברים;³ (4) תצפיות משתתפות ומעורבות שוטפת בשדה לאורך כל תקופת המחקר. השימוש בשיטות מחקר מעורבות סיפק לא רק מידע עשיר ומפורט על החוויות, התפיסות והרגשות, אלא גם הקנה את הרובד הסטטיסטי שאפשר הכללה, ניתוח משווה, איתור מגמות ושכיחויות, ובכך סייע להבנת התמונה בכללותה ו"ללכידת" תכונות שונות של אי-הוודאות בחיי היום-יום של מבקשי ומבקשות מקלט תוך התייחסות להקשר הרחב.

קהילת המהגרים הסודנים בישראל מונה כ-7.5 אלף חברים, שכמחציתם שוהים תחת הגנה זמנית ומחציתם האחרת בעלי תושבות ארעית, והיא מוטה מגדרית: רק כ-3% הן נשים.⁴ המשתתפים במחקר אותרו בעזרתם של "שומרי סף" (Gate-Keepers), חברים פעילים בקהילה. מפגשי קבוצות המיקוד, הראיונות, וגם השיחות הלא-פורמליות בוצעו בעברית, באנגלית או במשולב, מאחר שנוכחות מתורגמן עלולה הייתה ליצור הטיה (Jacobsen & Landau, 2003). קבוצות המיקוד ארכו בממוצע 2.5 שעות, והראיונות – בין שעה לשעתיים. כולם הוקלטו באישור המשתתפים, ותומללו מילולית, כולל שגיאות שפה ודקדוק, ללא תיקונים. נשאלו הסקר אותרו בשיטת כדור-שלג מרובה כניסות לצמצום הטיה פוטנציאלית. כיוון שלא קיים מידע סטטיסטי לגבי המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של בני הקהילה, נעשה שימוש במדגם נוחות,⁵ שיטה מקובלת בעבודה עם אוכלוסיות מודרות שלגביהן אין מספיק מידע לבניית מדגם מייצג (Bloch, 1999).

הנתונים הכמותיים והאיכותניים נאספו ונותחו בנפרד, ושולבו בשלב הסופי של הכתיבה כדי להעשיר את הפרשנות ולתקף אותה. הנתונים האיכותניים נותחו ניתוח נושאי, כך שמוקד הניתוח הוא המשמעות שניתנה לדברים על-ידי המשתתפים ולא האופן שבו הם נאמרים. הדבר התאים למשתתפי המחקר, שכאמור רואיינו בעברית או באנגלית ולא

---

3 הפער במספר הנשאלים בין הגברים לנשים נובע מייצוגן הנמוך של הנשים. ראו הערת שוליים 4.
4 לפי נתוני רשות האוכלוסין, 3% בלבד מקרב בני הקהילה הן נשים (תשובה לבקשת חופש מידע. המסמך בידי החוקרת). לפי וורגפט (2015), אחת הסיבות למיעוט נשים נובעת מכך שהגברים הם שיצאו ראשונים למסע, מתוך ההנחה שאחרי שיקבלו מעמד חוקי במדינה שאליה יגיעו יוכלו לצרף אליהם את נשותיהם. הנחה זו קיבלה תימוכין גם משיחות עם בני הקהילה.
5 דגימת נוחות מוגדרת כשיטת דגימה ללא הסתברות, שבה יוצרים החוקרים מדגם הכולל פרטים בעלי תכונות מסוימות המייצגים את האוכלוסייה הנחקרת.

בשפת אימם, ולכן עושר ההתבטאות שהציגו היה לעיתים מוגבל. הנתונים האיכותניים קודדו ונותחו בעזרת התוכנה MAXQDA, ואילו הנתונים הכמותיים – באמצעות התוכנה SPSS.

המסגרת המדינית-חוקית בישראל: מנגנונים המייצרים אי־ודאות

ישראל מגדירה עצמה בית לעם היהודי ומדינת "עלייה", ומנהלת משטר הגירה מפלה המבוסס על עקרון דין הדם (Jus Sanguinis). מדיניות זו מאפשרת אך ורק לבני הלאום היהודי ולצאצאיהם להגר ולהפוך לאזרחים שווי זכויות (Mundlak, 2007). עם זאת, כחתומה על האמנה בדבר מעמדם של פליטים, וכן על הפרוטוקול של 1967, ישראל מחויבת להעניק מקלט לכל אדם נרדף המתדפק על שעריה, ללא הבדל גזע, דת או לאום. מתח זה, בין האינטרס הלאומי של שימור המדינה היהודית לבין ההתחייבויות הבינ־לאומיות, מעולם לא יושב, ולא נעשה אף צעד חקיקתי כדי לגשר עליו ולקלוט את האמנה כחלק מן הדין הפנימי הישראלי (ברמן, 2012; Kritzman-Amir, 2009; Kritzman-Amir, 2013; Spijkerboer, 2013). משכך, בסוף שנת 2005, עם בואם של מבקשי המקלט הראשונים דרך הגבול המשותף עם מצרים, חסרה ישראל מדיניות מתאימה שתסדיר ותיתן מענה לנכנסים החדשים, ונעדרה כלים ומוסדות מתאימים להתמודדות עם התופעה (Kritzman-Amir, 2009; Paz, 2011).

המדינה העניקה לבאים "הגנה זמנית" מפני גירוש, שמשמעותה עיכוב הרחקה למי שעומד ותלוי כנגדו צו הרחקה מישראל.⁷ אומנם זו הגנה זמנית בפני גירוש והחזרה למדינת המוצא,⁸ אך מעבר לכך המעמד הרעוע לא מקנה שום זכויות אחרות: לא זכויות בריאות, סוציאליות, או כלכליות, ואף לא זכות פורמלית לעבוד. האמצעים שנקטה ישראל לאורך

6 הצעדים הראשונים היו של נציבות הפליטים של האו"ם, ורק בשלב מאוחר יותר הועברה האחריות לידי ממשלת ישראל. ראו הסבר מורחב אצל הראל, 2015.

7 למבקשי המקלט ניתנה אשרת שהייה לפי סעיף 2(א) לחוק הכניסה לישראל, המוגדרת כ"רישיון זמני לישיבת ביקור למי שנמצא בישראל בלי רישיון ישיבה וניתן עליו צו הרחקה – עד ליציאתו מישראל או הרחקתו ממנה".

8 סעיף 33 לאמנה הבינ־לאומית בדבר מעמדם של הפליטים אוסר על המדינה הקולטת לגרש או להחזיר ("refouler") פליט/מבקש מקלט לגבולות של מדינות שבהן יהיו חייו או חירותו נתונים בסכנה.

השנים כדי להתמודד עם תופעת מבקשי המקלט היו בעיקרם עוינים ומדירים, במטרה "להמאס עליהם את חייהם"⁹ ולהאיץ עזיבה מרצון.

ברוח זו בוצעו לאורך השנים שינויים רבים בתקינה, בחקיקה ובנהלים שממשטרים אוכלוסייה זו (ברמן, 2012; Paz, 2011; Kritzman-Amir, 2009), ונוהלה מדיניות שהתבססה על החלטות אד-הוק, שדמתה ל"מעשה טלאים" (Afeef, 2009; Sabar & Tsurkov, 2015; Yaron et al., 2013). זו כללה בין היתר ביזור גיאוגרפי כפוי, שנודע בשם "גדרה-חדרה", עקירה מהקהילה ומרשתות תומכות ומשמורת בת שנה במתקן המבודד "חולות", הענקת אשרות שהייה לתקופות קצרות שיש לחדשן מדי 2-4 חודשים, ששימרו את תחושת הזמניות וחוסר היציבות, ו"חוק הפיקדון", שחייב הפרשה של 20% מהשכר ברוטו ופגע פגיעה קשה בביטחון הכלכלי הרעוע ממילא. נוסף לכך, בשנת 2018 גובשה וקודמה תכנית אופרטיבית, שלא צלחה בסופו של דבר, לגרש את מבקשי המקלט בכפייה למדינות "שלישיות" באפריקה, שאינן מדינות המוצא.

צעדים כאוטיים אלה, נטולי תכנון מוקדם והתראה ראויה, הקשו על חייהם של מבקשי המקלט ללא הצדקה נראית לעין, פגעו ביכולתם להתקיים, הסבו להם סבל רב, ומעל לכול – שימרו תחושה של אי-ודאות, חוסר יציבות והעדר שליטה בחיים. חשוב להדגיש שלאורך כל השנים ניסתה המדינה לשמור גם על עמימות: פעמים רבות לא הופצו השינויים לקהל הרחב, ואם כן, אז רק בשפה העברית. כך קרה יותר מפעם אחת שלבני הקהילה נודע על חוק או על תקנה חדשה רק כאשר הדבר חל עליהם באופן אישי, ללא מרווח זמן מספק להתכונן ולהיערך.

מלבד זאת תרמו לתחושת אי-הודאות הצהרות קובעי המדיניות, שיצאו שוב ושוב בקריאות לגרש את אוכלוסיית מבקשי המקלט, והודיעו מעל כל במה על מהלכים מעשיים או תיאורטיים לקידום המטרה. מסרים אלה מסגרו את מבקשי המקלט בכל פעם מחדש כאורחים לא-רצויים, ששהותם בישראל זמנית, ועתידה להסתיים במוקדם או במאוחר.

במקביל לאמצעים האקטיביים שפורטו לעיל, שנועדו לקדם הרחקה מהמרחבים הפיזיים, החוקיים והחברתיים של המדינה, אם מרצון ואם בכפייה, המדינה נמנעת בשיטתיות

---

9 אמירה של שר הפנים לשעבר, אלי ישי. ראו: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4269527,00.html>

מבחינת בקשות המקלט האינדיבידואליות, ושיעור ההכרה בהן כמעט אפסי, פחות מאחוז¹⁰ בניגוד למדינות רבות בעולם המערבי שבהן קיים הליך מובנה של טיפול בבקשות מקלט ומוגדרים לוחות זמנים לאבני הדרך השונות, בישראל אין אילוצים סטטוטוריים, ובפועל מתקיימת מדיניות של אי-החלטה לגבי רובם המוחלט של אלה שביקשו מקלט ושוהים תחת הגנה זמנית (Kritzman-Amir & Shumacher, 2012). הדיונים נדחים לאין קץ מבלי שקיים מועד סיום מחייב שקבוע בחוק, ומבקשי המקלט אינם זוכים לתשובה כלשהי לאורך שנים ארוכות, דבר הכולא אותם בלימבו חוקי-חברתי – מודרים למרות נוכחותם הפיזית – ומעצים את תחושת אי-הוודאות אף יותר. אכן, "לעשות כלום" הוא בבסיסו פעילות פוליטית (McConnell & 't Hart, 2014) אשר ניתן להפעילה כאמצעי שליטה, כפייה וכוח.

גם בסוף שנת 2022, כ-17 שנים לאחר כניסתם של ראשוני מבקשי המקלט לישראל, טרם גובשו פתרונות קונקרטיים לאוכלוסייה זו, והמדיניות של החלטות אד-הוק המטלטלות את חייהם של מבקשי המקלט ממשיכה. רק באמצע שנת 2022 הציגה שרת הפנים דאז, איילת שקד, הגבלות גיאוגרפיות חדשות ותקנות היתרי עבודה שלפיהן נאסר להעסיק מבקשי מקלט ב-17 ערים מרכזיות בישראל, בהן מצאו בעבר את רוב פרנסתם. שינוי מדיניות זה מדגיש את חוסר היציבות של מעמד "ההגנה הזמנית" המוענק למבקשי מקלט. זהו מצב שברירי, נזיל, לא יציב, שיכול להשתנות או להסתיים בכל עת. המדיניות הבלתי-צפויה, הפוגעת ביציבות חייהם של מבקשי המקלט, במצבם הכלכלי וברשתות החברתיות התומכות, בצירוף ההמתנה האין-סופית למענה לבקשות המקלט, ובר-זמנית החשש להפסקת ההגנה הזמנית – כל אלה מייצרים אי-ודאות עמוקה המחלחלת לכל תחומי החיים.

ממצאים – חוויה והוויה של אי-ודאות

תחושת אי-הוודאות עלתה בעקביות בקבוצות המיקוד, ברוב ראיונות העומק ובשיחות הבלתי-פורמליות עם בני הקהילה. המשתתפים תיארו חשש, חוסר יציבות, חוסר אונים, והרגשה שהם נמחצים בין הדריכות לקראת "הדבר הרע הבא" שעלולה להשית עליהם

---

10 שיעור ההכרה בעולם במבקשי מקלט מאריתריאה ומסודן נע בין 65%-85%. לקריאה מורחבת על ההימנעות השיטתית מדיון בבקשות מקלט, ראו <https://hotline.org.il/stranded-in-limboheb/>

המדינה, לבין הציפייה האינסופית לקבלת החלטה בדבר מעמדם החוקי. מצב זה שימר את מבקשי המקלט ב"היפר מודעות חוקית" (Menjívar, 2011), אשר נכחה גם כאשר בוצעו פעילויות נדושות, דבר שעטף את היום-יום באי-יציבות, השפיע על ההחלטות המתקבלות ועיצב את התודעה. בדומה לנטען בספרות, ניתוח הממצאים חשף שני מקורות עיקריים התורמים לחוויית אי-הוודאות של מבקשי המקלט: (1) העדר מידע; (2) אי-שליטה בחיים. נושאים אלה מבנים את הדיון בפרק הזה.

העדר מידע

כפי שצוין, לישראל אין מדיניות מקלט. כדי לתת מענה לתופעת מבקשי המקלט חוקקה הממשלה לאורך השנים חוקים ותקנות נקודתיים, שאותם האריכה, שינתה ועדכנה לעיתים קרובות. נוסף לכך, פסיקות בתי המשפט בנושא קבעו תקדימים רחבי היקף שתרמו למדיניות המקלט הכוללת. כל אלה לרוב אינם מופצים לקהל הרחב על-ידי מקור ממשלתי רשמי, ומבקשי המקלט סיפרו שהם נאבקים להישאר מעודכנים ולעקוב אחר המציאות החוקית הדינמית שאותה תפסו כאקראית, ולעיתים אפילו כאוטית.

מידע קריטי שאינו מוגש לגבי תהליך המקלט, הנהלים הקשורים לכך, והפרוצדורות והמדיניות הכוללת של ישראל כלפיהם, היו אחד הנושאים המטרידים ביותר עבור מבקשי המקלט. הם תיארו את הרגשתם כמנווטים בתוך ערפל, חיים בחשש ובתחושת אי-ודאות, שכן אפילו הביטחון המועט שיכלו למצוא בשליטה בידע נמנע מהם, כפי שמלמד לוח 1, המציג דיווח עצמי של המרואיינים לגבי מידת היכרותם עם המדיניות והנהלים. בחתך מגדרי, רק 7% מבין מבקשות המקלט ו-12% מקרב מבקשי המקלט ציינו שהם מכירים את תהליך המקלט, המדיניות והנהלים של ישראל. הרוב המכריע של הנשים (93%) והגברים (88%) העידו שהם מכירים מעט או לא מכירים כלל את המדיניות ואת ההחלטות שמעצבות את ההווה והעתיד שלהם. ההבדל בין הקבוצות לא היה מובהק סטטיסטית.

לוח 1. מידת היכרות עם מדיניות המקלט של ישראל, נהלים וחוקים, עדות עצמית

גברים	נשים	
12	7	מכירים (%)
88	93	מכירים מעט/לא מכירים (%)
(100)	(30)	(N)
100%	100%	סה"כ

השינויים התכופים וריבוי המקורות המשפיעים על המדיניות (כנסת, ממשלה, בתי משפט, רשות האוכלוסין וההגירה) החמירו את חוסר ההבנה שלהם. כך לדוגמה, מבקש מקלט שהשתתף בקבוצת המיבוד הדגיש את הבלבול שהשינויים הרבים גורמים לו: "כל שנה משהו משתנה... אנחנו לא יודעים לאן ללכת, מה לעשות. אנחנו לא יודעים. הכול לא ברור".

אחד הנושאים שהכניס לחץ וחוסר יציבות משמעותיים לחייהם של מבקשי המקלט היה השינויים הדינמיים והתכופים במשך תקופתה של אשרת השהייה. הקריטריונים המכתיבים את תקופת האשרה עמומים, והשינויים בתנאי השהייה מתרחשים ללא הסבר וללא הודעה מוקדמת. עד עצם קבלת האשרה מידי פקיד משרד הפנים נותרים מבקשי המקלט בחוסר ודאות לגבי משך שהותם ותנאיה. רבים מהמשתתפים סיפרו שרק עם הארכת האשרה קיבלו הודעה על הגבלת מקום המגורים או העבודה לערים מסוימות או שקיבלו זימון למתקן חולות, כל זאת ללא התראה או הכנה מספקת. הממצאים הרבים בנושא זה ממחישים את המצוקה והסבל, כפי שהסביר משתתף בקבוצת המיבוד של מבקשי המקלט:

יש לי ויזה לחודשיים. בהתחלה, הוויזה הייתה לשישה חודשים. אחרי זה, זה היה לשלושה חודשים ואחר כך לחודשיים. אחרים מקבלים אפילו לחודש אחד. אנחנו לא יודעים למה, אנחנו לא יודעים מתי, אנחנו לא יודעים כלום... אותו דבר היה עם חולות, כשבאתי לקבל את הוויזה שלי, במקום ויזה הם נתנו לי זימון [לחולות] ואמרו לי "עצור את החיים שלך ולך".

חוסר הידע לגבי "מדיניות" המקלט, העמימות סביב השינויים והעדר הבנה של התהליכים השונים מעמיקים את החרדה ואת חוסר האונים, ובעקבותיהם את תחושת חוסר הוודאות שחווים מבקשי המקלט. הדבר נכון במיוחד בהתחשב בניסיון העבר האישי והקהילתי, המצביע על כך שמטרת המדינה להרע להם. מוזס, מבקש מקלט שנמצא בישראל כבר למעלה מעשור, המשיל את התנהלותו בתוך המציאות העוינת ללא מידע להימצאות בים, בכוננות מתמדת מפני טורף בלתי־נראה: "אני כמו דג באוקיינוס שלא יודע מתי הדג הגדול מגיע. לכן, אני תמיד מפחד. ערני כדי להגן על עצמי".

כאמור, המרואיינים העידו על פערי מידע לגבי מדיניות המקלט של ישראל, אך גם לגבי תחומי חיים אחרים, דוגמת בריאות או שוק העבודה, המשפיעים עליהם ישירות ויכולים לסייע להם בחיי היום־יום. ג'ונתן תיאר את ואקום המידע שבו הם חיים:

בן אדם עושה הכול בשקט, בשקט כי הוא לא יודע מה מותר לו ואיך לעשות. למשל לא יודע מה לעשות כשהוא חולה. אתה הולך לרופא אומרים לך לא מגיע לך זה זה. ואתה לא יודע. לא יודע מה לבקש... אנשים הולכים לעבודה. עובדים, עובדים אבל לא יודעים כלום: מה מקבלים, כמה מקבלים, מה עושים.

העדר מידע פוגע בהבנה של תחומי החיים השונים ובניצול יעיל של מבנה ההזדמנויות המצומצם ממילא, כפי שסיכמה מרים בהומור עצמי: "את לא מבינה... אנחנו לא יודעים כלום, כלום, כלום. אנחנו כמו החיה הזאתי שקושרים לה את העיניים ולוקחים אותה". מרים, כמו כל הנשים הסודניות, הגיעה לישראל בעקבות בעלה, וסמכה עליו שימש עבודה מקור מידע, מנווט בתוך הלא־נודע. היא הופתעה מאוד כאשר הבינה שבניגוד לתפקידו המסורתי ולמצופה ממנו: "הוא לא יודע הרבה... אולי כמוני... אולי אפילו פחות קצת". למרות זאת, מקומו כבעל הסמכות במשפחה לא התערער.

התמודדות עם תחושות של אי־ודאות מצריכה שהמידע יהיה נגיש אך גם מהימן, כלומר מעודכן וממקור אמין. כפי שניתן ללמוד מלוח 2, המציג את מקורות המידע העיקריים לגבי מדיניות המקלט, נהלים וחוקים של בני הקהילה, לא רק שהידע לא היה נגיש, אלא אף זה שהיה ברשות מבקשי המקלט, עבור רוב הנשאלים (70% נשים ו־53% גברים) מקורו היה פנים־קהילתי. רק כשליש (30%) מקרב הנשים מבקשות המקלט ו־47% מהגברים נחשפו למקורות מידע מחוץ לקהילה.

לוח 2. מקור מידע עיקרי לגבי מדיניות מקלט, נהלים וחוקים

גברים	נשים	
53	70	פנים־קהילתי
64	38	רשת חברתית לא־פורמלית (% מתוך פנים־קהילתי)
36	62	מבנה קהילתי פורמלי (% מתוך פנים־קהילתי)
47	30	חוץ־קהילתי
83	67	רשת אינטרנט (% מתוך חוץ־קהילתי)
15	33	ארגוני סיוע (% מתוך חוץ־קהילתי)
11	-	חברים ישראלים (% מתוך חוץ־קהילתי)
(100)	(30)	(N)
100%	100%	סה"כ

ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם מחקרים קודמים שמצביעים על כך שקהילת מבקשי המקלט בישראל מסתמכת בעיקר על חברי הקבוצה המיידית שעימה היא מזדהה כמקור מידע (ראו לדוגמה, Tirosh & Schejter, 2017). אולם מידע המופץ באמצעות הרשת האתנית לא תמיד מהימן, ולא פעם הוא מבוסס על שמועות וכולל גם דיווחים סותרים וספקולציות, דבר המעצים אף יותר את אי־הוודאות.

כפי שניתן לראות בלוח 2, נמצא שמקורות המידע הפנים־קהילתיים שונים אצל נשים וגברים: בעוד רוב הנשים קיבלו את המידע ממוסדות קהילתיים, דוגמת פעילים קהילתיים ומרכזים קהילתיים (62% מסך המקורות הפנים־קהילתיים), הגברים הסתמכו בעיקר על רשתות חברתיות לא־רשמיות (64% מסך המקורות הפנים־קהילתיים). פערים אלה מדגישים את ההבדלים המגדריים ברשתות החברתיות, ומצביעים על כך שמידע בנושאי מקלט ומדיניות נתפס כסוגיה "גברית", ולכן רק לעיתים רחוקות מועבר ברשתות הלא־רשמיות של הנשים.

לגבי תמהיל המקורות החוץ־קהילתיים, לא נמצאו הבדלים מגדריים: רוב הנשים והגברים שפנו למקורות מידע מחוץ לקהילה ניגשו למקורות מידע מקוונים (67% נשים ו־83% גברים). אחד התפקידים המשמעותיים של ארגוני הסיוע הוא לספק מידע אמין ומעודכן לגבי מכלול הנושאים הרלוונטיים לבני הקהילה, ובכך לצמצם את מידת אי־הוודאות (e.g. Zetter et al., 2005). אולם כפי שעולה מהממצאים, שיעור נמוך מקרב הנשאלים שפנו למקורות חיצוניים ניצלו את המידע שמספקים ארגוני הסיוע (33% נשים ו־15% גברים). יש לסייג ולומר שנשאלים שהעידו שהם פונים למקורות מקוונים התייחסו גם לאתרים או לדפי המדיה החברתית של ארגוני הסיוע.

עוד עולה מהנתונים שמקורות מידע בלתי־רשמיים חוץ־קהילתיים, כגון חברים ישראלים, שעשויים להיות מקור מידע מהימן ואף מעידים על רמת ההשתלבות בחברה המארחת, היו לא משמעותיים עבור הגברים מבקשי המקלט (11%), ולא קיימים כלל עבור הנשים מבקשות מקלט. בנג'י, חבר קהילה פעיל בעל קשרים עם ישראלים רבים, הסביר עד כמה הוא חש בר־מזל:

אם אני רוצה לדעת משהו על הממשלה או המדיניות או מה קורה, אני שואל את חבריי הישראלים... יש לי מזל כי יש לי הרבה חוגים שבהם אני יכול לפגוש ישראלים. אין להשוות ל[מבקשי מקלט] אחרים שבדרך כלל לא מכירים אף ישראלי מלבד הבוס שלהם.

על אף שנמצאו פערים בשליטה במידע ובמהימנות המקורות בין נשים מבקשות מקלט לגברים מבקשי מקלט, הדבר לא בא לידי ביטוי בחוויית אי־הוודאות כפי שעלתה מן הראיונות ומקבוצת המיקוד, ונשים לא העידו על תחושות הנקשרות לאי־ודאות. ניתן לייחס ממצא זה להבדלי התפקידים המגדריים המסורתיים, המסמיכים את הגברים לשלוט במידע, להיות "שר החוץ" של התא המשפחתי, ואילו הנשים ניזונות מהמידע שהוא מספק להן או שמועבר ברשתות האתניות הקהילתיות. זאת ועוד, גישה למידע חיונית לצורך קבלת החלטות, אך כיוון שנשים סודניות בישראל, בדומה לאופן שבו נהגו בסודן, אינן נדרשות להחלטות מאקרו משמעותיות, דוגמת אלה המושפעות ממידע על מדיניות המקלט, העדר מידע מהימן אינו מפריע לקבלת החלטות, וממילא אינו מצמצם את תחושת אי־הוודאות.

אחד החסמים העיקריים לנגישות למידע הוא העדר שליטה בשפה של החברה המארחת (e.g. Henry et al., 2020). אי־שליטה בשפה העברית, בעיקר קרוא וכתוב, הייתה מחסום

למידע אמין ומעודכן עבור מרבית מבקשי המקלט, שכן פרסומים רבים שהופצו על-ידי המדינה היו כתובים בעברית, כך שמידע רלוונטי לא היה נגיש. סיפורו של עלי, מבקש מקלט שפגשתי באחד האירועים של הקהילה, ממחיש עד כמה הסלים חוסר השליטה בקריאת השפה העברית את אי-הוודאות והחרדה:

הממשלה נתנה לי את הוויזה, אבל לא ידעתי אפילו שזו ויזה ומה התנאים. הם נתנו לי נייר בעברית, ואני אפילו לא ידעתי מה כתוב [בן]. אולי כתוב ש"אנחנו הולכים להרוג אותך"... אני לא ידעתי ואף אחד לא הסביר לי.

החשדנות כלפי כל מסמך רשמי התגברה בשל חוסר אמון במדינה ובסוכניה, המעוגנת בהנחת היסוד שלפיה מטרתם העיקרית היא לפגוע בהם. אלה העצימו את המתח והחרדה ואת תחושת אי-הוודאות. כפרפרזה על קביעתם של לואיס וויגארט (Lewis & Weigert, 1985), "אמון מתחיל היכן שהידע מסתיים" (עמוד 462), אפשר לומר שעבור מבקשי המקלט אי-הוודאות מתחילה היכן שהאמון והידע מסתיימים.

אי-שליטה על החיים

התחושה של חוסר שליטה בחיים התבטאה בהפנמה של מבקשי המקלט כי אינם אדונים לחייהם, ושהחלטות המשמעותיות המשפיעות על היום-יום אינן בידיהם. אלה הבנו תחושת אי-וודאות מתמדת. עם זאת, חשוב להדגיש שתחושה זו רווחה בעיקר בקרב מבקשי המקלט הגברים. עבור הנשים – שהשליטה בחייהן ממילא מוגבלת בגלל הנורמות התרבותיות וחוקי המשפחה המוכתבים על-ידי השריעה, ומבוססים על התפיסה שלגברים ונשים אחריות ותפקידים שונים על סמך מה שמתואר כיתרון הטבעי – העדר השליטה שנבע מההקשר המדיני היה שקוף. בהתאם לכך, בעוד תפקידו של הבעל להגן על משפחתו מפני הסביבה ולספק ביטחון, מזון וקורת גג, האישה אחראית לבית פנימה, לטפל במשק הבית, לגדל ילדים, לספק ליווי פיזי לבעלה ולהיענות לבקשותיו (e.g. Rahman, 2012). ברוח זו ציטטה רוקה את ההנחיות שקיבלה מהוריה כאשר שלחו אותה לישראל בליווי אחיה כדי להינשא לבעלה המיועד, בעסקה שסודרה מראש בין המשפחות: "עכשיו את של בעלך. את צריכה ללכת איפה שבעלך נמצא ולעשות מה שבעלך אומר".

כתמונת ראי, מבקשי המקלט הגברים חוו תחושה עמוקה של אובדן שליטה על חייהם. מדובר באוכלוסייה שבעבר לקחה את גורלה בידה וברחה ממדינת המוצא. חלקם היו מספר שנים בדרך, ובמהלכן היו האחראים הבלעדיים לחייהם, לרמת הסיכון שלקחו, להחלטה אם להמשיך את המסע ולאן. משנכנסו לישראל הועברה השליטה למוקד חיצוני (המדינה), והם נותרו עם יכולת מצומצמת לכוון את מהלך האירועים המשמעותיים ועם ההבנה שאין להם כלים להשפיע על ההתרחשויות. כך סיפר בהשלמה סלומון, שהיה בין מבקשי המקלט הראשונים שהגיעו לישראל: "פה בישראל המצב קשה ויש ממשלה שעושה מה שבראש שלה ואני בידיים שלה. אני לא יכול לעשות כלום ולא יכול להגיד כלום".

התסכול על כך שאין בכוחם לעצב את חייהם, חוסר האונים הנובע מהעדר שליטה ומהתמודדות עם כוח הגדול מהם שמטרתו העיקרית לגרום להם סבל, לפי הבנתם – אפיין את הלך רוחם של רבים מבין המרוויינים. ג'ונתן תיאר עד כמה העתיד אינו בטוח:

יום אחד ישראל יכולה להחליט לשלוח אותנו שוב לחולות או שנחזור [לסודן], או כל דבר רע אחר. אתה אף פעם לא יכול לדעת... באמת שאתה לא יכול לדעת מה יקרה לך בדקה הבאה.

חוסר אמון מוחלט במערכות הממסדיות גרם למבקשי המקלט לחשוש שהמצב הנוכחי המאפשר להם לעבוד ולהתפרנס יכול להסתיים בכל עת, והם עלולים למצוא עצמם מגורשים למתקני מעצר, מסולקים מחוץ לגבולות המדינה, או ניצבים בפני גזירה אחרת שתוטל עליהם מבלי שיש להם יכולת לעשות משהו לשינוי המצב.

מדיניותה של ישראל לאורך השנים כלפי מבקשי המקלט, ויישום מגוון פרקטיקות שערערו וטלטלו את שגרת היום-יום שלהם שוב ושוב, הדגישו את העדר השליטה בחייהם ושימרה את תחושת אי-הוודאות של בני הקהילה. בכך הובלט כוחה של המדינה ושליטתה המוחלטת בחייהם של מבקשי המקלט. כמעט כל מבקשי המקלט חוו במהלך שנות שהותם בישראל עקירה מהחיים השוטפים בשל שינוי במדיניות הממשלה שנגזרה עליהם מלמעלה. בין שמדובר במקום מגורים, במקום עבודה, בלימודים או בקורס שעליו שילמו – את הכול נאלצו לעזוב בכפייה וללא התראה מוקדמת.

כך היה בתקופת נוהל חדרה-גדרה, כאשר כל מי ששהה במרכז הארץ נדרש לעזוב את מקום המגורים ואת מקור הפרנסה שלו ולהתחיל מחדש באזור שהוא מחוץ לתחום האסור, אחרת יסתכן במעצר:

גרנו בתל אביב, אבל אז היה גדרה־חדרה והיינו צריכים לעזוב **הכול** וללכת לירושלים. בעל שלי לא הייתה לו עבודה [בירושלים] ואני הייתי עם תינוקת קטנה, קטנה שרק עכשיו נולדה. אולי [בת] שבועיים. לא היה לנו איפה לגור ומה לאכול (אווה, 32, נ+2)

כך היה בתקופה שבה נשלחו בני הקהילה למתקן חולות, בהתחלה לפרק זמן בלתי־ידוע, ובסוף לתקופה של שנה, וממש נעקרו מחיים: הם נאלצו לארוז אותם בתוך ימים אחדים, להודיע למעסיק ולוודא שיקבלו את תשלום הפיצויים, לסיים חוזה שכירות על דירה, לשלוח כסף למשפחה בסודן עבור התקופה שבה יהיו כלואים, ולהיפרד מחברים. כך מספר דוד: "אחרי שגרתי במקום אחד במשך שמונה שנים ובניתי את חי והייתה לי עבודה וחברים ודרך חיים, ישראל אמר לי עצור את החיים שלך ולך לשם [לחולות]".

כך גם היה כאשר שוחררו ממתקן חולות והתבשרו ממש ברגע היציאה, וללא שום הודעה מוקדמת, שאינם יכולים לחזור לתל אביב ולשש ערים נוספות שבהן גרו רובם ושהייתה בהן קהילה תומכת:

לחלק מהאנשים היה קשה מאוד כי אמרו להם שאסור תל אביב ואסור אילת אז לא היה להם לאיפה לחזור. כל החיים שלהם באילת או בתל אביב ועכשיו פתאום אומרים להם: "זהו אין לכם חיים יותר. תמצאו לכם חיים חדשים". יש חבר'ה שלא היה להם מקום להיות (מוזס, 30, רווק).

כפי שעולה מציטוטים אלה, המרואיינים מבקשי המקלט חשו חוסר אונים מול כוחה של המדינה, ששינתה לעיתים קרובות את מדיניותה, כך שחייהם התהפכו שוב ושוב. הם שבו ואמרו שאינם יכולים לתכנן שום תוכנית לטווח הבינוני או אפילו הקצר, כי זו עלולה להירמס מול מדיניות או תקנה חדשות שישנו את חייהם מהקצה אל הקצה. התחושה שאינם אדונים לגורלם כל עוד הם בישראל, ושהם עצמם שקופים ולא רלוונטיים להחלטות המתקבלות בעניינם, הוסיפה מתח לתחושת חוסר השליטה שחשו ממילא. כפי שתמצת מוזס: "במדינת ישראל מה אתה רוצה בכלל לא חשוב. לא שואלים אותך ולאף אחד לא אכפת".

העדר השליטה בחיים בא לידי ביטוי גם בדברים הטרוויאליים של היום־יום ובהעדר היכולת לתכנן אותם. אייזיק היה סטודנט במרכז הבין־תחומי בהרצליה. הוא נכנס לישראל בגיל 19, והיה בין בני־המזל שזכו במלגת לימודים שהעניק פילנתרופ פרטי. באותו השבוע שבו נקבע מבחן סיום באחד הקורסים החשובים פגה גם אשרת השהייה שלו. כך שחזר

אייזיק את חוסר האונים והתסכול שחש באותו שבוע, כאשר היותו סטודנט התנגש עם היותו מבקש מקלט:

אני זוכר שהייתה לי בחינה גדולה ביום חמישי, והייתי צריך לחדש את הוויזה שלי ביום שני [של אותו שבוע]. נסעתי לבני ברק, אבל לא חידשו את זה. אפילו לא נתנו לי להיכנס כי הגעתי מאוחר והיה תור ארוך. אז הגעתי שוב ביום שלישי [למוחרת]. לאחר מספר שעות של המתנה, נאלצתי ללכת לשירותים. ניסיתי להתגנב בחזרה, והם [השומרים] תפסו אותי. הם שלחו אותי בחזרה [הביתה] כי הם אמרו שאני מנסה לרמות. חזרתי פעם נוספת ביום רביעי [למוחרת], יום לפני הבחינה ונשארתי שם עד 19:00... כל השבוע לא היה לי זמן ללמוד. הייתי כל כך מתוסכל שאפילו חשבתי לוותר על הלימודים... זה היה נקודת שבירה.

כפי שציטוט זה מלמד, המעמד החוקי הזמני, המחייב חידוש תכופ של אשרת השהייה, מאפיל על כל המצבים החברתיים האחרים, וכל תחומי החיים נצבעים בהתאם למאפייני המעמד הפגיע. עוד ניתן ללמוד מן הציטוט את כוחם של סוכני המדינה ואת תפקידם המשמעותי בעיצוב תחושת חוסר האונים והעדר השליטה על החיים של מבקשי המקלט.

מחשבות סיכום

המאמר בחן את חוויית אי־הוודאות בחיי היום־יום בקרב מבקשי מקלט סודנים בישראל, תוך התמקדות באופן שבו נחוות פרקטיקות שלטוניות המנציחות את פגיעותם. הממצאים מעלים כי חוקים ותקנות, שבמהותם נועדו להנחיל תחושת ביטחון בחיי היום־יום, באופן אירוני דווקא מעצימים את תחושת אי־הוודאות בקרב מבקשי מקלט. ממצאים אלה מאששים ומעשירים מחקרים קודמים שמדגישים את הגישה הפרדוקסלית של ישראל כלפי מבקשי המקלט: הדגשת "אי־מדיניות" כמדיניות אסטרטגית והשלטת סדר על־ידי טיפוח מכוון של אי־סדר (ירון־מסגנה, 2015; Kritzman-Amir & Shumacher, 2012).

ממצאי המחקר הדגישו שני מקורות עיקריים המבנים את תחושת אי־הוודאות: העדר מידע וחוסר שליטה בחיים. על־ידי התבוננות דואלית על תחושת אי־הוודאות, הן במקורותיה הממסדיים ברמת המאקרו הן בביטוייה בחיי היום־יום ברמת המיקרו, מאמר זה מספק הבנה מעמיקה של המציאות החברתית של מבקשי המקלט בישראל.

מבקשי המקלט סבלו מתחושת אי־ודאות עקב העדר היכרות עם הכללים השולטים, השינויים התכופים בהם, וגישה מוגבלת למקורות מידע מהימנים. נוספה לכך תחושה מתמדת שהם משמשים רק כניצבים במציאות חייהם, בעלי תפקיד סביל, ומשוללי אפשרות לתכנן את עתידם. השליטה בגורלם, בחירותם ובחיי היום־יום שלהם הוחזקה במידה רבה בידי המדינה, והמניע העיקרי שלה, להבנתם, היה להסב להם סבל כדי שיעזבו את ישראל. אי־הודאות נחוותה כתחושה תמידית של אי־יציבות, חרדה קיומית וחוסר ביטחון.

נמצא שבין הציפייה להכרה ממסדית לבין חשש מפני הרעה עתידית של תנאי החיים, אי־הודאות נחוותה כהמתנה דרוכה שהייתה הלך הרוח הדומיננטי של מבקשי המקלט. הכוונה למצב קיומי שג'פרי (Jeffrey, 2008) המשיג כ"המתנה כרונית", והוא מתאפיין בין השאר בחוסר שליטה בחיים לאורך תקופה ארוכה, המלווה במתח תמידי שגורם סבל יומיומי. לא מדובר בהמתנה לאירוע ספציפי, שהרי הזכות לתכנן את חייהם ולהיות אדונים לעתידם נשללה ממבקשי המקלט, אלא ציפייה "להתחיל את החיים". מגוון הפרקטיקות של משטור, והמתנה כפויה ביניהן, הוא ביטוי למדיניות של אלימות חוקית (Menjívar & Abrego, 2012), שנועדה לפגוע בחיי היום־יום של מבקשי המקלט. ההמתנה הכפויה וארוכת־השנים לעתיד לא ידוע מדגישה את חוסר האונים אל מול עוצמתה של המדינה, ואת אי־ההשפעה על האירועים, על מצבם ועל מהלך חייהם. בדומה לטענתו של בורדייה (Bourdieu, 2000), שלפיה היכולת לגרום לאחרים לחכות היא ביטוי לכוח ולשליטה, ישראל השתמשה במשיכת הזמן ובאי־החלטה כבמכשיר פוליטי לדיכוי הרצון של מבקשי המקלט להישאר במדינה. אכן, המדינה ממלאת תפקיד מרכזי בטיפוח אי־ודאות המחלחלת לחיי היום־יום, ומפעילה מדיניות של אלימות חוקית המשפיעה על תהליך קבלת ההחלטות, על האפשרות לפעול למען קידום המטרות של עצמם.

המחקר חשף התנסויות נבדלות בין מבקשות מקלט למבקשי מקלט, והביא לקדמת הבמה את הנחיתות הכפולה שאיתה מתמודדות מהגרות בחיי היום־יום אל מול המדינה והקהילה. נשים מבקשות מקלט, המוגבלות בידי תפקידי מגדר הנקבעים תרבותית ומסורתית, תלויות לעיתים קרובות בגברים לצורך מידע וקבלת החלטות, ובכך חוות אי־ודאות וחוסר שליטה בדרכים השונות באופן משמעותי מעמיתיהן הגברים. הממצאים מדגימים את ההצטלבות של פגיעות, כאשר תפקידים ונורמות מגדריות מעצימים את אי־הודאות ואת החרדות הגלומות בסטטוס של מבקשי מקלט.

מהממצאים עלה שהידע של הנשים לגבי מדיניות המקלט של ישראל היה מצומצם מזה של הגברים, והמידע נרכש לרוב בתוך הקהילה דרך הרשתות החברתיות האתניות. פרט לכך, מסלולי חייהן של הנשים הושפעו לא רק מהחלטות המדינה, אלא גם מאלה של בני־זוגן. באופן מפתיע נמצא כי נשים לא העידו על תחושות של חוסר שליטה בחייהן. ניתן לייחס זאת להיררכיה המגדרית בתוך משק הבית הפטריארכלי, שתועדה בספרות בהרחבה. בעוד גברים הם דמויות הסמכות העיקריות, המשמשות כצינורות מידע וכמקבלי החלטות, הנשים חסרות אוטונומיה בקבלת ההחלטות המשפחתיות, ומקבלות עליהן את ההכרעות של הגבר שאחראי עליהן: אב, אח או בעל (Bernal, 1994; Leonardi & Abdul, 2012). כך, באופן פרדוקסלי, חלוקת התפקידים המגדרית המסורתית, שמצמצמת את הבחירה החופשית של הנשים ותוחמת את אחריותן לבית פנימה, משמשת במקרה זה כחומת מגן מפני המכשירים האלימים של המדינה, וממתנת את חוויית אי־הוודאות בקרב מבקשות המקלט.

רשימת המקורות

- ברמן, יונתן (2012). **עד שיאטם ליבנו: הליכי מקלט בישראל**. מוקד סיוע לעובדים זרים.
- הראל, שרון (2015). מנגנון המקלט של ישראל: תהליך העברת הטיפול בבקשות המקלט מנציבות האו"ם לפליטים לידי מדינת ישראל. בתוך טלי קריצמן־אמיר (עורכת). **לוינסקי פינת אסמרה, היבטים חברתיים ומשפטיים של מדיניות המשפט בישראל**. מכון ון ליר/הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 43–87.
- ירון מסגנה, הדס (2015). "הפרד ומשול" באמצעות סדר ואי־סדר: פוליטיקת המקלט בישראל – בירוקרטיה ושיח ציבורי. בתוך טלי קריצמן־אמיר (עורכת). **לוינסקי פינת אסמרה, היבטים חברתיים ומשפטיים של מדיניות המשפט בישראל**. מכון ון ליר/הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 88–110.
- וורגפט, נורית (2015). נשים פליטות בישראל. בתוך טלי קריצמן־אמיר (עורכת). **לוינסקי פינת אסמרה, היבטים חברתיים ומשפטיים של מדיניות המשפט בישראל**. ירושלים: מכון ון ליר/הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 252–288.
- רשות האוכלוסין וההגירה (2023). **נתוני זרים בישראל – מהדורה מסכמת לשנת 2022**. רשות האוכלוסין וההגירה – אגף תכנון מדיניות ואסטרטגיה.

- Afifi, Rema. A., Jihad. Makhoul, Taghreed. El Hajj, & Rima. T. Nakkash (2011). Developing a logic model for youth mental health: Participatory research with a refugee community in Beirut. *Health Policy and Planning* 26(6).
- Becker, Gay, Yewoubdar Beyene, & Pauline Ken (2000). Health, welfare reform, and narratives of uncertainty among Cambodian refugees. *Culture, Medicine and Psychiatry* 24(2).
- Bernal, Victoria (1994). Gender, culture, and capitalism: women and the remaking of Islamic "tradition" in a Sudanese village. *Comparative Studies in Society and History* 36(1), 36–67.
- Biehl, Kristen Sarah (2015). Governing through uncertainty experiences of being a refugee in Turkey as a country for temporary asylum. *Social Analysis* 59(1).
- Bloch, Alice (1999). Carrying out a survey of refugees: Some methodological considerations and guidelines. *Journal of Refugee Studies* 12(4).
- Bourdieu, Pierre (2000). *Pascalian meditations*. Stanford University Press.
- Brun, Cathrine (2015). Active waiting and changing hopes toward a time perspective on protracted displacement. *Social Analysis* 59(1).
- Budner, Stanley (1962). Intolerance of ambiguity as a personality variable 1. *Journal of Personality* 30(1), 29–50.
- Charmaz, Kathy (2014). *Constructing grounded theory* (second edition). SAGE Publication.
- Crock, Mary & Kate Bones (2015). Australian exceptionalism: Temporary protection and the rights of refugees. *Melbourne Journal of International Law* 16.
- De Genova, Nicholas P. (2002). Migrant "illegality" and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology* 31.
- El-Shaarawi, Nadia (2015). Living an uncertain future temporality, uncertainty, and well-being among Iraqi refugees in Egypt. *Social Analysis* 59(1).
- Fiddian-Qasmiyeh, Elena, & Yousif. M. Qasmiyeh (2010). Muslim asylum-seekers and refugees: Negotiating identity, politics and religion in the UK. *Journal of Refugee Studies* 23(3).
- Griffiths, Melanie B. E. (2014). Out of time: The temporal uncertainties of refused asylum seekers and immigration detainees. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40(12).
- Griffiths, Melanie (2013). Living with uncertainty: Indefinite immigration detention. *Journal of Legal Anthropology* 1(3), 263–286.

- Henry, Julia, Christian. Beruf, & Thomas Fischer (2020). Access to health care for pregnant Arabic-speaking refugee women and mothers in Germany. *Qualitative Health Research* 30(3), 437–447.
- Hilborn, Ray (1987). Living with uncertainty in resource management. *North American Journal of Fisheries Management* 7(1).
- Horst, Cindy & Katarzyna Grabska (2015). Introduction: Flight and exile-uncertainty in the context of conflict-induced displacement. *Social Analysis* 59(1).
- Jacobsen, Karen & Loren Brett Landau (2003). Researching refugees: Some methodological and ethical considerations in social science and forced migration. *New Issues in Refugee Research*, no. 90.
- Kritzman-Amir, Tally (2009). "Otherness" as the underlying principle in Israel's asylum regime. *Israel Law Review* 42(3).
- Kritzman-Amir, Tally & Yvette Shumacher (2012). Refugees and asylum seekers in the state of Israel. *Israel Journal of Foreign Affairs* 6(3), 97–111.
- Kritzman-Amir, Tally & Thomas Spijkerboer (2013). On the morality and legality of borders: Border politics and asylum seekers. *Harv.Hum.Rts.J.* 26, 1–38.
- Leonardi, Cherry & Musa Abdul Jalil (2012). *Traditional authority, local government and justice*. Rift Valley Institute [digital edition].
- Lewis, J. David & Andrew Weigert (1985). Trust as a social reality. *Social Forces* 63(4).
- Maas, Felix, Sybille Münch, Miriam Schader, & Hannes Schammann (2021). The politics of uncertainty: Producing, reinforcing, and mediating (legal) uncertainty in local refugee reception-introduction to the special issue. *Journal of Refugee Studies* 34(4).
- McConnell, Allan & Paul t' Hart, (2014). Public policy as inaction: The politics of doing nothing. Available at SSRN 2500010.
- Mahler, Sarah J. & Patricia R. Pessar (2006). Gender matters: Ethnographers bring gender from the periphery toward the core of migration studies. *International Migration Review* 40(1).
- McCormick, Kim M. (2002). A concept analysis of uncertainty in illness. *Journal of Nursing Scholarship* 34(2).
- Menjívar, Cecilia (2006). Liminal legality: Salvadoran and Guatemalan immigrants' lives in the United States. In *American Journal of Sociology* 111(4).

- Menjívar, Cecilia (2011). The power of the law: Central Americans' legality and everyday life in Phoenix, Arizona. *Latino Studies* 9(4).
- Menjívar, Cecilia & Leisy. Abrego (2012). Legal violence: Immigration law and the lives of Central American immigrants. *American Journal of Sociology* 117(5), 1380–1421.
- Mundlak, Guy (2007). Litigating citizenship beyond the law of return. *Transnational Migration to Israel in Global Comparative Context*, 51–72.
- Paz, Yonathan (2011). *Ordered disorder: African asylum seekers in Israel and discursive challenges to an emerging refugee regime*. UNHCR, Policy Development and Evaluation Service.
- Penrod, Janice (2007). Living with uncertainty: Concept advancement. *Journal of Advanced Nursing* 57(6).
- Phillimore, Jenny & Sin Yi. Cheung (2021). The violence of uncertainty: Empirical evidence on how asylum waiting time undermines refugee health. *Social Science & Medicine* 282, 114–154.
- Rahman, Fatima Z. (2012). Gender equality in Muslim-majority states and Shari'a family law: Is there a link? *Australian Journal of Political Science* 47(3).
- Rotter, Rebecca (2016). Waiting in the asylum determination process: Just an empty interlude? *Time and Society* 25(1).
- Sabar, Galia & Elizabeth Tsurkov (2015). *Israel's policies toward asylum-seekers: 2002–2014*. Istituto Affari Internazionali.
- Schiltz, Julie, Sofie Vindevoegel, Ilse Derluyn, & Wouter Vanderplasschen (2019). Uncertainty in situations of forced displacement: A critical interpretative synthesis of refugee literature. *Population, Space and Place* 25(3).
- Tirosh, Noam & Amit Schejter (2017). "Information is like your daily bread": The role of media and telecommunications in the life of refugees in Israel. *Hagira - Israel Journal of Migration* 7.
- van Kooy, John & Dina Bowman (2019). 'Surrounded with so much uncertainty': Asylum seekers and manufactured precarity in Australia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45(5).
- Willen, Sarah S. (2007). Toward a critical phenomenology of "illegality": State power, criminalization, and abjectivity among undocumented migrant workers in Tel Aviv, Israel. *International Migration* 45(3).
- Yaron Mesgena, Hadas & Usumain Baraka (2023). 'She died while missing us': Experiences of family separation among African refugees in Israel. In *Forced migration and separated*

families: Everyday insecurities and transnational strategies. Cham: Springer International Publishing, pp. 79–94.

Yaron, Hadas, Nurit Hashimshony-Yaffe, & John Campbell (2013). "Infiltrators" or refugees? An analysis of Israel's policy towards African Asylum-Seekers. *International Migration* 51(4), 144–157.

Zetter, Roger, David Griffiths, & Nando Sigona (2005). Social capital or social exclusion? The impact of asylum-seeker dispersal on UK refugee community organizations. *Community Development Journal* 40(2), 169–181.

ד"ר אנדה ברק-ביאנקו, המכון להגירה ושילוב חברתי, המרכז האקדמי חופין.
דוא"ל: anda.barak@gmail.com